

A MISKOLCI EGYETEM TEXTOLÓGIAI MŰHELYÉNEK FÜZETEI
IV.

Szerkeszti Kovács Sándor Iván, Kovács Dániel, Porkoláb Tibor

**EGYKORÚ NEKROLÓGOK ÉS ÉLETRAJZOK
BESSENYEI GYÖRGYRŐL**

Sajtó alá rendezte

ÉLIÁS BALÁZS, KOÓS ISTVÁN, M. PAPP ZSOLT

*Különlenyomat a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle
1977. évi 1. számából
Nyíregyháza*

Éliás Balázs – Koós István – M. Papp Zsolt Egykorú nekrológok és életrajzok Bessenyei Györgyről

Bessenyei György nekrológjainak és életrajzainak itt következő szövegkiadása a Miskolci Egyetem Textológiai Műhelyében, Kovács Sándor Iván professzor szemináriumán készült. Összegyűjtésüket, kiadásukat és összehasonlító vizsgálatukat tanárunk Bessenyei Annáról szólva kezdeményezte (*Még egy író Bessenyei: Bessenyei Anna*; tanulmánykötetben: *Eleink tündöklése*, Balassi Kiadó, Bp., 1996, 145).

Bessenyei három nekrológját már Ballagi Aladár említi *A magyar királyi testőrség történeté*-ben (Pest, 1872, 120), majd Gálos Rezső sorolja fel őket, kiegészítve Ballagit a *Literatur Zeitung*-ra való utalással: Bessenyei halálhíre 1811-ben „csak hónapok múlva terjedt el, s akkor több nekrológ jelent meg róla, így a *Hazai és Külföldi Tudósítások* 46. számában, június 8-án, a *Magyar Kurir* 50. számában, június 21-én, az *Annalen der Literatur und Kunst im Österreichischen Kaiserthum* 245. számában (augusztus), ahol talán Kazinczy emlékezett meg róla, s az *Allgemeine Literatur Zeitung*-ban” (*Bessenyei György életrajza*, Bp., 1951, 360). Megjegyzendő, hogy az *Annalen...* címéből mind Ballaginál, mind Gálosnál kimarad az *und Kunst*, és hogy a pontos dátumokat feltüntető Gálos az utolsó tételnél nem jelöli a hónapot és napot. De legalább követi a kronológiai sorrendet.

Nem így a bibliográfiai kézikönyv (*A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* 1771-1949), szerk. Kókay György, munkatárs B. Hajtó Zsófia, Bp., 1975, 350), amit már Bessenyei Annára vonatkozó felületességei miatt el kellett marasztalni. Itt a nekrológok így következnek: „AllgLitZ 1811. 274. sz. HazKülfTud 1811. I. 46. sz. 336. M.Kurir 1811. 50. sz. 603-607.” Az első tételnél hiányzik, a másodiknál téves a lapszám (helyesen: 335-336), és mindenhol hiányzanak a dátumok.

Mivel az Országos Széchényi Könyvtárban hárman összesen csak bő fél napot dolgozhattunk, és mert ott az *Allgemeine Literatur Zeitung* keresett száma nem volt meg, csak három nekrológ szövegét közölhetjük. A nekrológok névtelenek, csak az *Annales*-beli szövegről mondja Gálos: „talán Kazinczy” a szerző. Idézzük erről a kérdésről még Némédi Lajos véleményét: „Általánosan elfogadott feltevés [?], hogy” ezt „maga Kazinczy írta”, ámde „a Báróczy-életrajz egyik terjedelmes jegyzetében” Kazinczy Ferenc „vitázik az *Annales*-ben megjelent nekrológgal: Bessenyei nem szolgabírája, hanem táblabírája volt Bihar vármegyének. Majd így folytatja: »Hibás állítása az ugyanott szóló tudósítónak az is, hogy Bessenyei angolul tudott volna.« Aligha

feltételezhető, hogy Kazinczy saját írásáról és saját magáról szólna így. Ezért valószínűnek tartom, hogy a nekrológot nem Kazinczy, hanem a Kazinczy által instruált Rumy Károly György küldhette Bécsbe.” (*Bessenyei és Kazinczy*, ItK, 1962, 296.)

A két magyar nyelvű nekrológ információi lényegében azonosak: ugyanazon eseményeket emelik ki Bessenyei György életéből, esetleg egy-egy szófordulatnyi különbséggel. A *Hazai és Külföldi Tudósítások* emlékezésének végén az író műveinek rövid felsorolása áll, s ez által ez a nekrológ a német nyelvű szövegre emlékeztet. Csakhogy a német teljes és pontos, a magyar azonban csonka, és a bibliográfiai felsorolás után érthetetlen. Ebben ugyanis kéziratokról van szó (vö. „azoknak *ki-nyomtatására* mentül hamarabb Pártfogója találatnék!”), akárcsak a németben. Itt tehát valami kimaradt a magyarból (valószínűleg a bibliográfia megrövidítése miatt). Elképzelhető, hogy ugyanaz írta mindkettőt, mert a két szöveg itt a bibliográfiát követően szó szerint egyezik.

A német nekrológ jóval részletesebb és kritikusabb hangvételű is a magyar nyelvűekhez képest; vannak benne utalások a bécsi évek előtti időkre, valamint a katolizálásra, s igen alapos a bibliográfiai függelék. (*A Báróczy Sándor életé*-ben Kazinczy csak azt a kritikai megjegyzést tette az *Annales* bibliográfiájához: abból „kimaradának a német nyelven írt amerikusok”. Vö. Kazinczy Ferenc *Művei*, I. kiad. Szauder Mária, Bp., 1979, 786. Kazinczy a névtelenül megjelent *Der amerikaner*-re céloz, amit még pataki diákként ő adott ki magyarul, s el is küldött Bessenyeinek: *Az amerikai Podotz és Kazimír keresztyén vallásra való megtérése*, Kassa, 1776.)

A három Bessenyei-nekrológ betűhív szövege (a hosszú /-ek s-re való átírásával) a következő:

1.

B i h a r V g y é b ű l . Egynéhány hetek előtt meg halálozott érdemes Hazánkfia Bessenyei Bessenyei György T. N. Bihar, és Szabolch Vármegyékben Tábla Biró Ur. A' ki ifjúságát a' Tsá. és Kir. Nemes Magyar Testörzök között haszonnal akarván tölteni, az udvari szolgálatoktól üres óráit, a' leg nevezetesebb pallérozott Europai nyelveknek tanulására fordította, és ugyan Anglusul, Francziául, 's németül folyvást irván, és beszélvén tudományát a' Magyar Litteraturának előmozdítására több jeles Munkai által alkalmaztatta volt. Egy ideig Bétsben a' Tsá. Kir. és udvari könyvesháznál Vice Custosi hivatalt betsületért viselvén, 1784-dik esztendőben nyugodalomra lépett, és Bihar Vármegyében tsekély Jóságát kezéhez vévén, Kovácsi helységben le telepedett, ahol magános életet élt, és haláláig napjait gazdálkodásnak, olvasásnak, irogatásnak, és tudos társalkodásnak áldozta. Temető helyet magának házi kertjében egy gyümölsös fa alatt rendelvén, kívánsága szerint egyedül Attyafiaitól a' holt teste minden Cerimonia nélkül ott el ásátott. Írásban hagyott maga után egynéhány Darabokat, ugy mint:

1. A' Természet Világa: vagy a' józan okosság. VIII. kötésben 4 pag. 352.

2. Debreczennek Siralma Poemában 1802. 4 pag. 64.

3. Az Ember. Poemában az Anglus Popnak elméje szerint 1803. 4 pag. 143.

4. Magyar Országnak törvényes állása 1804. 4 pag. 358.
5. Toldalék Magyar Országnak törvényes állásához 1804. 4 pag. 128.
6. A' Bihari Remete, vagy a' Világ így megyen. 1804. 4 pag. 212.

7. Az értelemnek keresése a' Világnak testében, és Határa annak ismeretében. A' Bi-hari Remetének második Darabja 1804. 4 pag. 159. melyeket Tiszteletes Udvari Református Prédikátor Sági Sámuel Urnak kevés nappal halála előtt olly fel tétellel által adta volt, hogy, azokat az Nemzeti Museum számára valaha kedves Barátjának Brassói Miller Ferdinánd Urnak Pestre fel küldené. Bár azoknak kinyomtatására mentül hamarább Pártfogója talál-tatnék! Ezeken kívül, a' Romai Történeteket; Tarimenes útazását; Sulli Ministernek életét; Dudásból lett Doctort, 's több efféle munkákat egybe szedtte; de azok hová lettek, még nem tudni. (*Hazai's Külföldi Tudósítások*, 1811. június 8., 46. sz., 335-336.)

2.

Néhány hetekkel ennekelőtte nagy lelkű hazánkfia valóságos emberbaráttya, a' Magyar nyelvnek 's literatúrájának nagy pártfogója és elő mozdítója, Tekint. *Bessenyei Bessenyei György* Úr, több Tekint. Vármegyék Tábla Bírāja, Tek. Bihar Vármegye Kovátsi helységében lévő Tuskulanumában, kedves atyafiainak 's barátinak szomorúságokra hasznos életét bérekesztette. Ez a' valóságos Magyar szívű, kedves hazánkfia, oskoláinak végződése után mint igen szép és deli termetű ifjú a Magyar Kir. testőrző seregbe bévétettétvén, maga pal-lérozására minden szükséges eszközökkel élt, és a' Kir. szolgálattól üres óráit a' legpalléro-zottabb Európai nyelveknek, nevezetesen a' Német, Frantzia, és Ánglus nyelveknek tanulásokra fordította, 's azokban olly nagy előmenetelt is tett, hogy mindenikben folyvást irt, 's beszélt. Mindezeknek tanulások mellett nemzeti nyelvünknek pallérozásáról sem felejtkezett el, melynek sok szép és válogatott magyarsággal írt könyvei tsalhatatlan bizony-ságai lehetnek. Néhai d. e.* kedves édes anyánk, és Királynénk *Mária Trésia* boldog ural-kodása alatt, egy ideig a' Bétsi Csász. rakott könyvtárnak 2-ik Custosa vólt, és azon idejét is a' tudományoknak gyakorlásokra fordította, végtére reá unván a' nagy világra, 1784-ik esztendőben nyúgodalomra lépett, és a' Tek. Bihar Vármegyében, Kovátsi kis örökségében, hólta napjáig valóságos filozófusi életet élt, 's tsendes napjait a' mezei gazdálkodásban, ol-vasásban, könyvírásban, és szíves barátival való társalkodásban töltötte el. Halála után végső akaratja szerint, udvari kertjében, egy nagy árnyékos fa alatt ásott sírban temettetett el kedves atyafiaiától mindent halotti tzeremónia nélkül. (*Magyar Kurir*, 1811. június 21. 50. sz., 603-604.)

* Az eddigi rövidítések könnyen kikövetkeztethetők; ez azt jelenti: „[dicséretesen] e[lkölözött]”.

3.

A német nekrológ szövegét fotómásolatban közöljük, mellette csak a szöveges rész magyar fordítását adjuk, hiszen a Bessenyei-művek bibliográfiája kétnyelvű.

Der Veteran der magyarischen Literaturen Georg Bessenyei von Bessenye, Stublschreiber der Herrschaften Bihar und Szabolcs, ist nicht mehr. Er verschied auf seinem Gute zu Kovács im May des laufenden Jahres 1811. Seine Jugend verlebte er unter der ungarischen Nobelgarde in Wien, und benutzte seine freien Stunden zu Uebersetzungen aus den gebildetesten europäischen Sprachen ins Ungarische. Er sprach und schrieb auch Deutsch, Französisch und Englisch. Umfänglich trug er viel zur Beförderung der magyarischen Literatur bey. Einen fruchtbareren, schöpferischen Geist besaß vielleicht noch keiner der neueren magyarischen Dichter als Georg Bessenyei. Er hatte seine Muttersprache in seiner Gewalt, und es mangelte ihm auch nicht an Phantasie und Gefühl, so wie an angebreitetester Kenntniß der französischen Literatur. Wäre er dreißig Jahre später aufgetreten, hätte er in Schulen studiert (seine Kinder- und Jünglingsjahre waren verflittert und er kam ziemlich roß zur ungarischen Nobelgarde bey ihrer Errichtung), hätte er das Doctorium durch Privat-Studium besoubers der alten Classiker (Bessenyei verstand keinen römischen und griechischen Classifier) eingebohlt: so wäre er gewiß eben so *capito altior aliis* als Schriftsteller gewesen, als er es seinem Kiesenwunsche nach war. Er verschlang alles bey seiner Lectüre, anstatt, daß er methodisch gelesen hätte. Mit den übrigen Restauratoren der ungarischen Literatur zu seiner Zeit sah er zu wenig auf Sprache und Grammatik; ihnen war alles gut, wenn es nur floß und glänzte. *Limae et labor mora* war ihnen verhasst. So wie etwas abgeschrieben war, wurde es auch gleich gedruckt. — Bessenyei trat in Wien als Cardist von der reformirten Religion zur katholischen über. Einige Zeit hindurch war er Vice-Custos der k. k. Hofbibliothek. Im Jahr 1784 begab er sich in den Außestand auf sein Gut zu Kovács, wo er einsam lebte und die übrigen Tage seines Lebens mit Lesen, Schreiben und gelehrtem Umgang zubrachte. Zu seinem Begräbniß bestimmte er einen Platz unter einem Obstbaum in seinem Garten, wo, nach seinem Wunsche, seine Leiche, nur von einigen Verwandten begleitet, ohne alle Ceremonien beerdigt wurde. Seine zahlreichen gedruckten Werke sind:

Nyomtatásban megjelent műveinek jegyzéke:

1. Hunyadi László Trágédiája, 3 játékban és versekben. (Ladislaus Hunyadi, eine Tragödie in 3 Aufzügen und in Versen.) Wien 1772. 103 S. in 8.
2. Agis Trágédiája 5 játékban. (Agis, Tragödie in 5 Aufzügen.) Wien 1772. 158 S. in 8.
3. Az Embernek Iróbjája. (Die Probe des Menschen. Nach Pope in Versen.) Wien 1772. 187 S. in 8.

„Bessenyei György, a magyar irodalom márok veteránja, Bihar és Szabolcsispánságok törvényszéki szolgabírója nincs többé. Kovácsi birtokán hunyt el 1811 májusában. Ifjúságát Bécsben töltötte a Magyar Nemesi Gárdában és szabad óráiban a legműveltebb európai nyelvekből fordított magyarra. Beszélt is, irt is németül, franciául és angolul. Vitathatatlanul nagyban hozzájárult a magyar irodalom fejlesztéséhez. Az újabb magyar költők közül talán senki nem bírt termékenyebb alkotószellemmel, mint Bessenyei György. Uralta anyanyelvét, nem szenvedett hiányt fantáziában s érzésben, és széleskörűen ismerete a francia irodalmat. Ha harminc évvel később lépett volna fel, tanulmányokat folytatott volna iskolákban (gyermek- és fiatalkori évei szétforgácsolódtak, és meglehetősen nyersen került a Magyar Nemzeti Gárdához annak felállítása idején), az elmulasztottakat pótolta volna privát stúdiummal, különösen a régi klasszikusokat illetően (Bessenyei nem értette egyik római és görög klasszikust sem), akkor *capite altior aliis* lett volna íróként, amilyen óriás termete szerint is volt. Ő mindent falva olvasot, ahelyett hogy ezt módszeresen tette volna. A kor magyar irodalmának többi újtíjával együtt keveset törődött a nyelvvel és a grammatikával; jó volt neki minden, csak folyjon és ragyogjon. *Limae et labor mora* – ezt gyűlölték. Ahogyan valamit leírtak, azonmód kinyomtatták. Bécsben Bessenyei testőrként a református vallásról áttért a katolikus hitre. Az Udvari Könyvtár helyettes könyvtárőre volt. 1784-ben kovácsi birtokára vonult vissza nyugállományba, ahol magányosan élt, és hátralévő napjait olvasással, írással, tudományos művelődéssel töltötte. Sirjának egy gyümölcsfa alatti helyet jelölt ki, kívánsága szerint ott hantolták el minden ceremónia nélkül, csak néhány rokon jelenlétében.

4. Az Eszterházi vigaszok, (Die Annehmlichkeiten zu Esterházy. Ein Gedicht.) I. s. 1779. 25 S. in 8.
5. Buda Tragédiája 5 jékében. (Budae Tragedie in 5 Aufzügen.) Pressburg 1773. 152 S. in 8. Zweyte Ausgabe unter dem Titel: Antia és Buda Tragédiája 5 jékében. (Antia und Buda, Tragedie in 5 Aufzügen.) Pressburg 1787. 152 S. in 8.
6. A' szent Apostol Tamás mint ellene allhatatlan bizonyysága a' J. sus Krisztus Istenságének. Németből fordít. (Der heilige Apostel Thomas als unüberlegbare Gewissheit der Gottheit Jesus Christus u. s. w. Aus dem Deutschen übersetzt.) Pressburg 1773. 70 S. in 8.
7. A' harmas Vitések vagy Telumvirátus, Voltair szerinti. (Die drey Klitter oder der Telumvirat, nach Voltairre — Eine versifigte Tragödie.) Wien 1779. 400 S. in 8.
8. Lukanus' első könyve. (Lucan's erstes Buch.) Pressburg 1776. 27 S. in 8.
9. Társaság. (Die Gesellschaft. In Prosa und Versen.) 1777. 103 S. in 8.
10. Anyai oktatás. (Mütterliche Lehre.) Wien 1777. 83 S. in 8.
11. A' mi Urunk Jesus Krisztusnak haláláról való gondolatok. Franstól fordítottak. (Gedanken über den Tod unsers Herrn Jesus Christus. Aus dem Französischen übersetzt.) Pressburg 1777. 48 S. in 12.
12. Die Beschäfte der Einsamkeit. Wien 1777. 68 S. in 8.
13. Magyaraság. 1778. s. I. 14 S. in 8.
14. Hunyadi János élete és viselt dolgot. (Leben und Thaten von Hunyadi.) Wien 1778. 72 S. in 8.
15. A' Filozofus. (Der Philosoph. — Eine Komödie in 5 Aufzügen.) Wien 1777. 140 S. in 8.
16. A' Holmi. (Magazin. In Prosa und Versen.) Wien 1779. 386 S. in 8.
17. A' Magyar Néző. (Der ungarische Zuschauer.) s. I. et a. 62 S.
18. Egy magyar Társaság iránt való jámbor szandék. Kiadta Révai Miklós. (Nützliche Vorles wegen einer ungarischen Gesellschaft. Herausgegeben von Mikolaus von Reval.) Wien 1790. 46 S. in 8.

In Handschrift hinterließ er:
Kéziratban hátrahagyottak:

1. A' természet világa vagy a' józan okosság. (Das Licht der Natur oder die gesunde Vernunft.) 532 S. in 4.

2. Debrecennek Siralma Poémában. (Debrecins Trauer in einem Gedicht.) 1809. 64 S. in 4.
3. Az Ember, Poéma az Anglos Popnak elméje szerént. (Der Mensch, ein Gedicht nach Pope.) 1803. 143 S. in 4.
4. Magyar Országnek törvényes állása. (Gesetzlicher Zustand des Königreichs Ungarn.) 1804. 353 S. in 4.
5. Toldalék Magyar Országnek törvényes állásához. (Anhang zum gesetzlichen Zustand des Königreichs Ungarn.) 1804. 128 S. in 4.
6. A' Bihar Remete vagy a' Világ igy megyen. (Die Biharer Einsiedler oder so geht die Welt.) 1804. 212 S. in 4.
7. Az értelmnek keresése a' világnak testelen, és határa annak ismeretében. A' Bihar Remetének módok darabja. (Die Untersuchung des Verstandes in dem Weltkörper und seine Grenzen in der Kenntniß desselben. Zweyter Band der Biharer Einsiedler.) 1806. 159 S. in 4.

Diese Handschriften übergab Bessenyei kurz vor seinem Tode dem reformirten Prediger Samuel Sági mit dem Auftrage, sie dem ungarischen Reichs-Bibliothekar Herrn, Ferdinand Miller von Brasso für das ungarische National-Museum zu übersenden. Andere Handschriften, z. B. Römai Történetek (Römische Begebenheiten), Tarlamos utazása (Reise des Tarlamos), Sully Ministernek élete (Leben des Ministers Sully), Dudából lett Doctor (der aus einem Pfister gewordene Doctor), gingen ihm bey seinen Lebzeiten verloren.

Ezeket a kéziratosokat röviddel halála előtt Bessenyei átadta Sági Sámuel református lelkésznek, azzal a megbízással, hogy azokat a magyar birodalmi könyvtárosnak, a brassói Miller Ferdinándnak a Nemzeti Múzeum számára továbbítsa. Más kéziratosok még életében elvesztek (*Római történetek, Tarlamos utazása, Sully miniszter élete, Dudából lett doktor*)."

R. T. fordítása

(*Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*, 1811. augusztus 8. sz. 244–248.)

*

Bessenyei György 1777-ben Bécsben titkárává fogadta a karcagi születésű Laczka Jánost, aki két évig állott szolgálatában. Laczka a debreceni kollégium neveltje volt, majd iskolamester lett a Tisza-parti Egyeken, Hajdú vármegyében. Életének fényes bécsi intermezzója után Jászberényben „nagykun kerületi főiskális”, később karcagi jegyző. Két műve is méltóvá teszi, hogy több figyelmet szenteljünk munkásságának,

mint tették eddig. Lexikográfiánk vele is mostohán bánt: az Új Magyar Irodalmi Lexikon cikkírója (II, 1994, 1117) Színnyei-nek (VII, 1900, 615) még azt az utalását sem vette figyelembe, amiből kiderül, hogy 1778-ban elkészítette Voltaire *Zaïr tragédiájá*-nak fordítását és Bessenyei Györgynek ajánlotta. (Vö. Széll Farkas, *A Bessenyei-család története*, 1890, 284. A fordítás kézirata egyelőre a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában alussza álmát.) Bessenyei bécsi testőrlakába Laczka János éppen akkor kopogtatott be, amikor tragédiái után Bessenyei György a vigjátékkal próbálkozott; *A filozófus* (vagy *Ponty*) tervezgetésében már Laczka is részt vett, mint Bessenyei „segédje és barátja”; ahogy maga megjegyezte: „benne nagy része volt”. Az idézet Laczka Bessenyei-életrajzából való. Kazinczy jászberényi barátjának, Mihálikovics Józsefnek a közbenjárásával kérte meg Laczkát: írja le emlékeit Bessenyei Györgyről. Így keletkezett a *Bessenyei György élete Laczka János által*, aminek egy másolatát Kazinczy 1815. április 14-én személyesen vette át tőle Jászberényben. A Laczka-kéziratot Kazinczy „kicsinosítva” és bővítve publikálni szeretne volna Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeumában, de végül is visszavonta ígérését: Laczka vélt felszínességei, könnyed anekdotizmusa nem nyerték meg a széphalmi mester tetszését. Kazinczy ekkorra már nagyon eltávolodott ifjúsága egyik vezércsillagától, a s *Báróczy Sándor élete* (1814) tanulása szerint Bessenyeivel szemben az istenített Báróczyt és Barcsay Ábrahámot tüntette ki túlzó figyelemmel. (Lásd minderről Kovács Sándor Iván *Laczka János, Kazinczy és a Bessenyei-életrajzok* című tanulmányának *Laczka „iacta est”* című fejezetét. Sajtó alatt.)

Laczka el lett vetve, de a Jászberényben kapott másolatot Kazinczy megőrizte. Ahogy Gálos Rezső figyelmeztet: a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárába került (jelzete: R. 610), és Kazinczy saját kezével írta rá, hogy a másolat aláírása a szerzőtől származik: „Ez a' név Laczka Fő Fiscális Úrnak tulajdon kezével vagyon írva. Jász Berény, April 14. d. 1815. Kazinczy Ferenc.” (Gálos Rezső, *Bessenyei György életrajza*, Bp., 1851, 392.)

Szövegkiadásunk azonban nem ezt a szövegkritikai értékkel nem bíró másolatot, hanem a szintén fennmaradt autográf Laczka-kéziratot követi. „Laczka eredeti kéziratát – jegyzi meg az idézett helyen Gálos – az Orsz. Széchényi Könyvtár őrzi. (Fol. Hung. 702. XIX. saec.) Érdekes, hogy 1837-ben imprimálták; talán Bajzáék akarták kiadni?”

A kiadásra csak 1872-ben került sor, amikor Ballagi Aladár már említett testőrség-történetében (428–436) publikálta. Ballagi a kézitról még azzal a felvilágosítással szolgál, hogy „Horváth István gyűjteményével” került az OSZK-ba, s „Holiczky András 1837. sept. 25-én cenzurázta, s alá is írta, hogy »imprimatur«, de miután e szó a cenzor nevével együtt ki van törölve, továbbá mivel ez íráson nyomdai piszoknak nyoma sincs, [...] bizonyosan kiadatlan”.

A *Bessenyei György élete Laczka János által* új kiadását Ballagi után 125 évvel két okból is fontosnak tartjuk. Egyrészt szélesebb körben próbáljuk ismertté tenni ezt a nehezen hozzáférhetővé vált és azóta sem kutatott Bessenyei-életrajzot, másrészt betűhív közlésünkkel hitelesebb szövegét szeretnénk az érdeklődők rendelkezésére bocsátani, hiszen Laczka művét Ballagi a XIX. század végének helyesírása szerint jelentette meg.

Mit mondhatunk az autográfáról? Laczka helyesírása nem következetes. Az ékezetek hossza eltér, a szókezdő kis- és nagybetűk is váltakoznak. Ezeket a sajátosságokat figyelembe vettük, csak a *y*-t írtuk át *y*-ra és a hosszú *i*-et *s*-re. Amikor szó

elején nagybetű helyett ugyanazon kisbetű felnagyított formáját használja, a szövegben hozzájuk legközelebb eső variánsaikkal összevetve döntöttünk az átírás módjáról. Megtartottuk az eredeti bekezdéseket is – Ballagi ezek rendjét nem követte –, az első kivételével (az ugyanis kikezdés volt). A kéziratban a cenzor által áthúzott, általunk <>-be tett sorokat viszont a Ballagi-féle szöveg felhasználásával írtuk le. (Ballagi ezt a jegyzetet fűzi ehhez a helyhez: „E sorokat a cenzor kitörörölte.” Ballagi tesz még egy jegyzetet Bessenyei átkeresztelkedésének leírásához: Toldy Ferencet idézi, aki pedig a Kazinczy *Báróczy*-jának Bessenyeire vonatkozó ismeretes, hosszú lábjegyzetére hivatkozik.) Laczkának is van egy csillagos lábjegyzete a *pajtás* szóról; ezt fel emeltük a főszöveg megfelelő helyére, és kerek zárójelbe tettük.

Következzék tehát Laczka János Bessenyei-életrajzának betűhív átiratú szövege az OSZK Kézirattárában Fol. Hung. 702 jelzet alatt őrzött autográf nyomán:

4.

Bessenyei György élete Laczka János által

[1a] B e s s e n y e i György született Nemes Szabolts Vármegyében 1740. és 1750^{1a} Esztendők között valamelyikben; eredetét vette a legrégibb, és törökössebb Nemes Familiából, melynek sok nagy Magyar Házakkal volt, és vagyon Atyafisága; és osztályos Jozsága. Többen voltak Testvérek, de itt célunkhoz képeest csak hármát említünk, a kik mind hárman régi Nemességekre különös szépségű termetekre, és erköltsi jó minéműségekre nézve mindazon egy időben vétettek be a Magyar Nemes Királyi Testörzök, az ugy nevezett *Gardisták* Hádnagy Seregébe. Első volt köztök Boldisár, a ki mint Testörző nem soká szolgálhatott mivel ötet roppant nagysága, és szinte három Mázsát nyomo Nehézsége miatt nem lehetett Lovat győzni; külömben is az igen nagy test hamar rá unt a lovaglásra, azért el kéredzett 's a betsület vissza kísérte hazájába még most is fent lévén emlékezete Bétsben az ő rendkívül való nagy testére nézve.

Második Tetvér vott *Sándor* a ki tovább lakván a Nemes Testörzök között, a bámulásig ki pallérozta magát, a Nemet, és Franczia nyelveket jól meg tanulván, azon nyelveken írt válogatott munkákból szép kis Könyvtárt szerzett magának, melyet, midőn 1778^{1b} a Burgus háborura kellett néki menni (mert külön ki jöven a Gardából, Nemet Regementeknél szolgált) s szokott nagy lelkűségéből, akkor György öttse mellett lakott jelen Biografia Irojának ajándékozott. Minekutánna több esztendőig és a török háborúnak végéig szolgált, mint Svadronyos Kapitány a szokott Pensioval el botsájtatott, és szülötte földén mint Filozofus holt meg.

Ezeknek öttse, a ki az Író pennájának, és háládatosságának tárgya *György*. – Minekutánna egy néhány alsobb Klassisokat talám csak a Sintáksisig, ki tanult, nagyon ifjú korában ment bé a többször tisztelt Nemes Magyar Királyi Testörzök közzé. Alig vette rá a forma ruhát, már minden szemek meg akadtak rajta, mert kivált mig fiatalabb volt, igen szép ábrázattal, a hoz hasonló különös növéssel, és test állással áldotta meg a természet, melyből egy igen emberséges, és szemérmes Magyar sziv tündöklött ki, de nem sokára lelkének szépsége felül haladta testének minden különösségeit, mert elsőben is a Nemet, és Franczia Nyelveknek tökéletes esmerettségébe jutván, minden azon Nyelveken ez előtt is, de kivált akkor tájban írott nevezetesebb Könyveket, Filosofusokat, Historikusokat, Erköltsi

Tanitokat, Poétákat, azok közt a Theatralistákat fel dult és ismét elő olvasott, nevezetesebbek voltak ezek közt Homerusnak Francia fordítása, az Anglus Pope, a Francia Montesquieu, Voltair, Rousseau, Molfer, Racine, Marmontel 's többiek. A' szent szokást sem [1b] hagyta el, a mint abbul Írásaiban több helyyeken Cital is.

Már ekkor IOSEF ült a Császári Székben, a ki egyszersmind az Annya által Magyar Országra nézve is Együtt Igazgatónak – *Corregensnek* neveztetett. Ő nem igen szerette, hogy a Magyar Nyelv a' Némettel egyformán virágozzon és talám tsak ez az egy volt benne, a' mit igazán gyengeségnek lehet mondani. Fájdalom! Hazánknak sok Naggyai is, kivált Bétsben, ő vélle e részben kezét fogtak, mert sokan közölők magok sem beszéllettek Magyarul de gyermekeiknek sem engedték azt tanulni. A' Nemet es Francia Nyelv vetélkedtek egymással; a közönségessebb Tarsalkodásokban amazzal, a Nagobbakban ezzel éltek; a mely magában gondoltatva nem gyalázatot, hanem inkább ditséretet érdemelne, ha a Magyaroknak is azok közt helyt hagytak volna.

A' mikor ezek Bétsben így folytak – tsuda dolog – éppen akkor, és ottan kezdettek egy némely hazafiak a Magyar nyelv mívelésében, és pallérozásában jeget törni. Illyenek voltak Generalis Báro *Orczy Lörintz*, Fő Nemes és utobb Obester *Bartsai Abrohám*, *Bároczy*, *Bessenyei Sándor*, *Czirjék*, 's majd főképpen a mi BESSENYEI GYÖRGYünk; ki nem, lehet rekeszteni közölők *Konyi Janos* Strázsa Mester szives igyekezetét is.

BESSENYEI GYÖRGY még a Gárdában el kezdett Magyarul írni, de ott mitsoda munkákat írt szorossan meg határozni nem lehet. Úgy láttzik ott munkálta *Agis* és *Hunyadi László* Szomorú Játékait, mind a kettőt két sorú Magyar Verseken; mert úgy szeretett írni, nem vigyázzván szorossan, mint arra a Francia Poéták sem igen vigyáznak, a Szók végire, *Kadentziakra*, megelégedvén azzal, ha egy ígézet vagy *Sillaba* meg egyezett egymással. Mind *Agis* mind *Hunyadi László* eredeti munkája volt a Szerzőnek, *Agisnak* Idealtat ugyan másunnan vette, de ő öltöztette Tragedia ruhába, *Hunyadi Lászlóban* a Magyar Historiat, és a Magyar Lelkek nagyságait, még pedig igen szerentséssen követte.

Minekutánna a Testörzök közt egynehány esztendőket el, töltött, meg unván a Katonás életet, de más körülállásoktól is kényszerítettén, le tette a Párdutz bőrt, és az Arany bojtos Kardot, ki kéredzett a fényes Seregből, és hazai köntösben öltözött. Leg szebb virágjában volt ekkor életének 30. esztendeje körül, hanem a kövérségre hajlandó lévén, a teste kezdett nehezedni, terhére esett a lovaglás, és valami *Caleulus* forma nyavalyának kezdetét is vett magában észre. Azomban minden előre való nézéssel, és gondossággal hagyta ő el Hadnagyi rangját, és fizetését; okossan ki főzte, és ki munkálta mi képpen élhessen azután is Bétsben tisztességesen, mert, akarmely nagy Filosofus volt, nem örömet hagyta volna ott a Nagy, és Fő Várost. Tudniillik

Még Hadnagy korában volt neki néminémű befolyása a Királyi Udvarba; Ugyan is meg esmerkedett Ő egy bizonyos Udvari Asszonnyal, a ki Báro *Grace* Özvegye, és Mária Therésia Császárnénak belső szolgálatot tévő Asszonya, úgy nevezett Ágyvetője volt; [2a] Ez az Asszonyság utat tsinált arra, hogy Bessenyei az Uralkodónéhoz *Audientziara* mehessen, és neki némely dolgokat mellyek a *Reformata* Vallást nézték (mert Bessenyei maga is Református volt) be jelenthessen, és ajánlhasson. Szerentés is volt ebben néhány izben; úgy annyira, hogy Generalis *Beleznai Miklos* közbe vetése által, a Hazában levő Négy Reformata *Superintendentziák* eggyik a másik után, Bessenyeit Udvari szám felett való, vagy titkos *Agensnek* esmerete, és esztendőnként Őt, és Őt Száz mindöszve Két ezer forintal fizette.

Ezen foglalatosságában, melly alig tartott 10. esztendőig, mit használt, vagy mit segített

a Vallásos bajokban, melyek azon idő korban igen is meg szaporodtak volt, az akkori történetek bővebben meg mutatják, elég, hogy a dolog nem úgy ütött ki, a mint Bessenyei reménylette, vagy a *Publicum* várta volna. Hanem erről alább bővebben.

Már most elég ideje volt a mi Bessenyeinknek az ő tanulásra és Írásra vágyódó indulati-nak eleget tenni; Hogy régibb pajtássait (Némelyeknek Bajtárs, nekem a Pajtás jobban tettik; Pajta Kunyhó, Kalibát, Sátort tészen; Pajtás tehát együtt lakó, Camerád) annál többször láthassa, és el fogadhassa, közel a Gardisták lako Palotájához a Josef Várossában fogadott szállást, melynek ablakai a Várig nyuló Glászira, vagy sétáló pusztá helyre nyilván, a szemnek gyönyörűséget, az okoskodó Léleknek pedig munkát szolgáltatott, különbb különbb színű, elég gazdag készfűtetű, térdig érő Magyar ruhákat készítettett; Magyar Gazdaszszonyt fogadott, de a ki az ő házában sem nem lakott, sem nem főzött, hanem naponként a maga lakó helyéből küldötte fel a Bessenyei Négy, öt tál ételét. Igen kevés, de jó szívű barátokat tartott a kik ötet néha meg látogatták; ezek közzül voltak Báró Orczy Lörintz. Báró Vay Miklos, a ki akkor az úgy nevezett Ingenieur Corban tanult, Bartsai Abrahám, Székely Obrist-lieutenant, Jármí Hadnagy, a testvére Bessenyei Sándor Kapitány, és még néhány kevesek. – Az ő életének mostani Írója két egész esztendőig nálla laktában, soha se tapasztalta, hogy egy Asszony, vagy Leány is meg látogatta, annyival inkább nálla mulatott volna. Báróczy Sandorra, a ki éppen azon időben írta a maga betses fordításait, nem haragudott ugyan (haragudni nem is tudott) De nem is szerette különösen; azért é, mivel a gondolkodások modja különbözött? vagy azért, mivel azt a Mesterséget, melyet Báróczy Tellyes életében üzött tudniillik az *Alchimiát* vagy Arany tsinálást, nem szenvedhette? vagy más okon, az Író nem akarja, de nem is tudja meg határozni; mindazonáltal hogy ötet szenvedhette, sőt betsülte is, meg tettzik abból, hogy egy Versekben írt Filosofusi Levelet (nem is írt talám Báróczy többet Versben) azon munkájában melynek Czimje: *A Bessenyei György Társasága* ki adott, mely alá ilyen Jegyzést tett *Báróczy Sándor* ki *Kassandrával az Erköltsi Mesék, és Leveleknek nyelvünkbe való [2b] ki adásával Magyarságát halhatatlanná tette itt versben szoll* s. a. t.

Ebben az idő folytában írta György az ő nagyobb, és aprobebb Munkáit melyek, keveseket ki vévén, eredetiek, és nem fordítások. Emlékeztünk fellyebb Két szomorú Játékairól, a Görög Agisról, és a Magyar Hunyadi Lászlóról melyek a magok Nemekben, valóságos Remekek, melyekben mind a jádzó Személyeknek a történethez való ki válogatása, mind a Fel vonásoknak, és Jelenéseknek el osztása, a valóságos Theatrumi Régulák szerént vagynak ki találva; annyi bizonyos, hogy sem az Anglusok, sem a Frantziák, sem a Nemetek a maguk első Játékokat azoknál helyesebben nem írták.

Azok után nem sokkal dolgozta, és adta ki a mi Poetánk azt a Munkáját, melyet így Czimezett: *Az Ember próbája*. Ez az Anglus Popénak Frantziara illy Czim alatt Essay sur l'homme lett fordításából vagy on által véve, a dolgot Popbul vette, hanem a fordítás szabad, és a gondolkodás nintsen a Szerzőéhez szorossan kötve.

Ekkortáiban, sőt, a mint Bartsai Abrahámnak ő hozzá a Nyitrai Mustra placzról 1773^{ik}ban küldött Leveléből meg tettzik, még Gardista korában próbálta a mi Bessenyeink amaz híres és nagy tűző Romai Poetát, és Historikust Lukánust Magyarra fordítani, nem ugyan magából az eredeti Deák Iroból, mert, meg kell vallani, hogy ő annyira Deákul nem tudott; hanem a Híres Marmontel Francia fordításából; de olyan elő menetellel, hogy a hozzá tudok erről a Magyar fordításról méltán tették azt az ítéletet, hogy semmit sem enged a Francia fordításnak. Ezt a Kis Munkát Bartsai barátjának ajánlotta.

1777^{ik} Esztendőben ment Bessenyei Györgyhöz a Debretzeni Reformatusok Fő Oskolájából ezen Ő Élete Írója, ki most a Nemes Jász, és Kun Kerületek Magistratussa között Fő Fiscusi, és Nádor Ispányi Tábla Birói Hivatalt visel; ezt ő azonnal, mihelyest annak erkölcsét, gondolkozását, és tanulásra való hajlandóságát meg esmérte, asztalára, s végre barátságára méltóztatta; Nem kimélt semmi költséget, semmi fáradságot, hogy az Ifjbul Embert formálhasson; meg engedte hogy az Universitasbeli Letzkéket járhassa, Németre, kivált Francziára maga tanította, sőt tisztességes öltözetirül is annyira gondoskodott, hogy véle együtt Nagyobb társaságokba, még az Udvari Inneplesekre is be mehessen. Kevesebb ereje vagyon az Ő Élete Írójának, mint sem ezt a Nagy szívűségét valaha illendően meg köszönhetné; Néma hálaadások emelkednek fel mellyéből, és az ő Jóltétője hamvának most is buzgó Könytspekkel áldozik.

Eddig többire Filozofusi Darabokat, és Szomorú Játékokat irt a mi Bessenyeink; most már Segédje, és barátja is lévén a Háznál arrul tanakodott, ha lehetne é, és mi modon a Hazai nyelven eredeti Víg Játékot *Komediát* dolgozni. Hamar meg lett az elszánás, el készült a *Planum* és a Filozofus Czimű Játék Darab, mellyet közönségesen egy abban nevezetes Rollt jádzó személyről Pontyinak is hívnak, meg született. Tegyen ítéletet erről a Darabrul a ki azt olvassa; Ennek a Biografiának Írója, minthogy magának is benne nagy része volt, abba nem avatkozik; elég szerentsésnek tartja magát, hogy azt néhány esztendővel ez [3a] előtt a Pesti Magyar Jattzó Társaság által ugyan ott Pesten el jádztatni láthatta.

Vagynak még Bessenyeinek ezeken kívül sok futo Darabjai mellyek bölts gondolkozásokkal, tanuságokkal, a Világ esmeretivel, néhol tsinos satirakkal is tellyesek. Illyenek az ő *Holmije*, *Magyar Nézője*, *Levelezéseivagy Társasága*. Nem utolsó helyet érdemel *Hunyadi János élete le írása is*, melly elmés, és tanító Jegyzesekkel tele vagyon. Adott ki több Darabokat is, mellyek most az Írónak eszébe nem juthatnak; maradtak Kéz Írásokban is Munkái, mellyeket az akkori időben kinyomtatni nem engedtek.

Illy munkás, és valóságos Filozofusi életet töltött ő Bétsben szinte 1780^{ik} Esztendeig. De minthogy nintsen olyan tsendes idő, mellyet elébb, vagy utobb szélveszek ne kövessenek; úgy járt Ő is. Már 1778^{ik} Esztendőben vette észre, hogy a Superintendentiak kezdenek az ő szolgálattjára rá unni; Valósággal nem is ment az olly foganatossan, mint elébb reméltették; A Rend szerent való Református Udvari Agens, akkor *Nagy Samuel* nehezen nézte, hogy Bessenyei magát az ő foglalatosságába avatta; a hol tsak lehetett, ellene beszélt, és dolgozott; Ki esett *Beleznay Generalis* Kegyelméből is; báró *Grászné* is el öregedvén, nem lehetett annyi be folyása a dolgokba, mint az előtt volt. – Ezeknek következtésében a Kalvinista Superintendentiak egyik a másik után, el vonták Bessenyeitől az esztendei fizetést; azon vette észre, hogy semmissé lett. Mitsoda Kontraszt! Bétsben egy, úgy szolván, Udvari embernek, Kavallérnak, Magyar Fő Nemesnek, és Fő Nemesek barátjának egy szempillanatba Pénz nélkül maradni! <Mit volt mit tenni! Elő kellett venni azt a modot, mellyre az előtt már sok izben kényszerítettett, de az ő nagy lelke attol mindig intodzott; Meg kellett tenni azt az áldozatot, melyre ő előtte is igen sokakat és még derék embereket is rávitt a szorultság, Pápisztává kellett lennie.> Jelentette magát Mária Therésiánál, hogy papista lesz;* Ez a Nagy Lelkü, és még nagyobb Hitű Monarcha ki terjesztett Karokkal fogadta őtet, minden

* A cenzor úgy húzta át a <>-be tett szöveget, hogy az utána következő mondatot is átalakította: az ő beszűrésa az „Ekkor”, övé a nagy J kis j-re javítása, a „hogy Papista lesz” hozzátétel és az utána következő „Ez” nagybetűs kezdése.

lárma nélkül meg lett a *Professio* a Sz Baromeus Templomában; Bessenyei 2000 forint esztendő Kegyelem Pénzt Nyert, és Betsületből való Bétsi Bibliotekariusnak neveztetett.

Jaj de ezen kegyelemmel sem élhetett sokáig; Mária Theresia 1780^{ik} esztendőben meg halván, Josefre szállott a Királyi Páltza, Ő a mint tudva vagyon, minden ilyen Kegyelem fizetéseket, mellyeket az Annya, az ő ítélete szerént szerfelett való buzgolkodásból osztogatott, vissza vett. Vissza vonta a Bessenyeiét is, 's a szerént ismét Pénz, és Kenyér nélkül maradt.

[3b] Már most tovább nem lakhatott Bétsben, haza jött Magyar Országgra, és Nemes Bihar Varmegyében fekvő Pusztá Kovátsi Kis jóságában le telepedett, kevés gazdálkodást indított, nevezetesen Juhokat tartott és tsendes nyugalomban élt. A' Nemes Vármegyén Tábla Birónak tétetett, és a Gyüléseket gyakrabban meg látogatta.

Voltak olyanok, a kik elő hozták neki, hogy ha meg unta a Pápista Vallást, be jővén a Türedelmi Parantsolat, és a Hitbéli szabadság Törvényre, állaná ki a hat heti Tanítást, és térne vissza Őseinek Vallására, hanem ő ezt a javaslat el nem fogadta, nem akarván játékot üzni a Hit dolgábul; külömben is a Vallás dolgaival kevesett tepelődött. Jó Vénségét érvén, midőn halálát közelgetni észre vette, mivel a Pusztán mellyen lakott, és meg halt, sem egy, sem más Hitű Pap nem lakott, meg hagyta Attyafianak, barátinak, és tselédinek, hogy holt testét minden tzerémonia nélkül tegyék le a Kertyébe egy általa ki mutatott fa alá, mellyet azok hiven be tellyesitettek. (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 702.)

Amikor Laczka János Jászberényben átadta Kazinczynak a Bessenyei-életrajz másolatát, Kölesy Vincze Károly és Jacob Melzer (Melzer Jakab) négykötetes életrajzgyűjteménye, a *Nemzeti Plutarkus – Ungarischer Plutarch* (1815–1816) magyar és német sorozata már megjelenőben volt Pesten, vagy első kötete meg is jelent. A bibliográfiai kézikönyv II. kötetének rá való hivatkozásairól azt írja Kovács Sándor Iván: „Az [...] életrajzgyűjteményre Barcsay Ábrahámnál és Báróczy Sándornál a [...] bibliográfiai kézikönyv [...] II. köteté is hivatkozik, de [...] a legérdekesebbet, a Bessenyeiét már elfelejti megemlíteni!” A *Nemzeti Plutarkus* testőrírő-életrajzai (II, 269–278; Báróczy; III, 213–222; IV, 198–206: Bessenyei) adatgazdagok, jól értesültek. Közülük a sűrű szedésű leghosszabbat az újrakiadás előtt még össze kell vetnünk a Bessenyei-nekrológokkal és Laczka János Bessenyei-életrajzával [...]: nincsen-e közöttük olyan viszony, ami a tájékozott Melzerékkal is összefüggésbe hozható?” (*I. m.*, 145.) A nyomtatvány pontos másaként közöljük, olvassuk el mindjárt a Laczka-szöveg után!

5.

Bessenyei

Bessenyei Bessenyei György, Szabolcs Vármegyében Berczelen született 1740-ik esztendő tájján, régi Magyar nemes familiából, de a' melly az újjabb időkben régi fényéből sokat elvesztett, a' szerencse külső javainak megkevesedések miatt. Az ő szüléi tehát számos gyermekeikkel igen szoros környülmények között éltek. Ennek a' kegyetlen sorsnak, melly az életnek nem kis terhére, az előmenetelnek pedig akadályjára szokott len-

ni, hanem igen káros is, de nem is hasznos befojása lett a' B e s s e n y e i állapotjába 's nevelkedésébe. Ugyan is, ő gyermekségében egészen magára hagyódott, és az ő nagy talentomainak kifejtegetődzeseik körül csak a' természet munkálkodott és még is utoljára ő, a' Magyar Literaturában nagy hírű nevű férjfiúvá lett. Tanultt ugyan ő mint egy Syntaxisig a' Pataki iskolában, de azt is kénytelen volt 13 esztendőskorában oda hagyni. Atyja' házához haza térvén, itt nyilván az iskolai mester' felvigyázása alá adódott. Hanem ennek a' jó embernek nem voltak elegendő tudományos esméretei arra, hogy B e s s e n y e i t a' jó nevelés törvényei szerint nevelhette, és az ő benne rejtekező zsenit felébreszthette volna, a' mely pedig ő belőlle minden fatalításai mellett is úgy ki tündöklöttek, mint a' napnak sugárai a' sűrű és setét felhőkön szoktak keresztül rontani. B e s s e n y e i tehát ennek a' Mesternek kezei alatt, a' régi Iskolai Slendriánismusnak vas lánczaira tétetett, és a' mint akkor (de még most is sok helyeken) szokásban volt, szüntelen könyv nélkül kellett neki, és deák kriákat írni tanulni, mint a' szajkónak, mivel az elmének kiformalásában mi légyen a' fő dolog? arról még csak képzelete sem volt a' jó Mesternek, ő csak 'a' penumot tanultatta. Illyen viszsza fordúlt tanítás módjának igen kevés sikere lett a' B e s s e n y e i elméjének nemesítésében és formálásában, mert inkább rontotta azt, mint öregbítette volna. Bessenyei osztán a' Mesterről le mondván egészen nagának hagyatott. Ezen munkátlanságnak szomorú állapotjában 4 egész esztendőt töltött el ez a' szerencsétlen ifjú. Elméjének kiformaltatása és taníttatása félbe maradt! A' mit Patakon tanult is valami keveset, azt is elfelejtette ebben az időben, és a' fejből egészszen úgy elkiropult mintha soha benne se lett volna. Végre 1760-ban mint nemes ifjú Bécsbe mentt, a' Magyar Nobelgárdához, a' melyre ötlet régi nemes familiájának tekintete segítette.

Szerencsés fordulás volt ez, a' Bessenyei sorsában, az ő nagy elméjére és árván maradt talentomaira nézve. Most már ojjan környülmények közzé tétetődvn, melyek között a' becsültre és szép cselekedetekre való vágyódást sok ezer sarkantyúk ösztönözik, ugy lát-szott, hogy a' bölcs formáló anya természet, ezen kedves jó fíját egészen metamorfizálni vagy által változtatni kívánta. B e s s e n y e i mostani új hejheztesésében az ő földijeinek seregekből a' legnemesebb ifjakkal esmerkedett meg. Látta ő azt, hogy azok minő nagy erőlködéssel igyekeznek a' hír' lajtorjájának meredek fogain felfelé sietni, hogy a' világnak és Hazájoknak hasznos polgárai lehessenek, és ő benne is az Enthusiásmusnak tüze fellobbanván azoknak nyomdokaikat igyekezett követni, hogy azoknak oldalaik mellett azon ékes koronának elnyerésére törekedjen, a' mely a' zseni, tudós és pallérozott férjfiakat illeti. B e s s e n y e i n e k mind esze, mind tehetsége hőven volt arra, hogy a' durvaság' állapotjából a' világosságnak kies mezeire eljuthasson, és nemes bátor feltételében elméjének kipallérozására nézve tüstént boldogulhasson. A' jó és szép érzések hirtelen elektrizáltak az ő egész valóságát, a' szép tudományok eránt igen forró buzgóságu ösztön gerjedezett szívében és lelkében B e s s e n y e i ugyan már a' tökéletesen kipallérozódott ifjuság' korában volt élet' idejére nézve, és még akkor csak egy ígét nem értett a' Teutonok nyelvéből, de leírhatatlan szorgalommal neki feküdt ezen nyelv' megtanulásának: a' mely úgy szolván a' tudományok' titkaihoz és a' hírnek templomába nyíló ajtóknak kulcsa. A' német nyelvet megtanulván, más pallérozott nyelveknek megtanulásokhoz is tüstént hozzájok fogott példátlan nagy serénységgel, ugy hogy az ánglus és franczia nyelveket igen hamar megtanulta. De nem csak az említett nyelveket tanulta meg B e s s e n y e i, hanem az anglus, franczia és német Literatura' titkaival is megesmerkedett.

Bessenyei rövid idő alatt egészen más emberré lett Bécsben mint volt az előtt hazájának kies mezein. A' mi földi lételünket nagy méltóságra emeli, és drága ékességgel ruházza fel, a' mi elménknek csinosodása! Hitelt meghaladó óriási lépéseket tett Bessenyei, az ő szívének nemesítésében, lelkének és elméjének csinosításában, úgy hogy a' ki a' Bessenyei talentomainak energiájakat, mellyekkel a' pallérozódásban olly sebesen előre nyomult, jól meg gondolja, és még azt is mellé érti minő felséges szüleményei lettek az ő elméjének, bizonyosan bámulni fog azon, és az ő nagy talentomai felől igazságos vallást tészén. Még nagyobb ember lehetett volna ő, és a' Magyar Literatorok sorában elől tündöklöbben fényeskedett volna, hogy ha valamely jó iskolában, okos tanító alatt rendszeren tanulva formálhatta volna magát, vagy midőn maga tanulván és olvasván a' tudományos dolgokat methodussal vagy rendel olvasta 's tanulta volna. Az ő elméjének tökéletesítésével 's formálásával éppen úgy volt a' dolog, mint az üvegházakban a' virágokkal szokott lenni. Bessenyeinek külbömben sok, oldalokról drága és becses munkáiban nem találta a' figyelmetes olvasó itt ott, a' philosophiára, historiára és költésre tartozókban annyi inconsequentziákat vagy értetlenségeket, ha a' sors néki megengedte volna, hogy elméjét rendszeren mivelő úton indúlhatott, járhatott és futhatott volna, vagy ha az önnön maga tanulásában is, a' tanulás rendének vagy methodusának természetét nem előzgette vagy annak eleibe nem szökdécselt volna. Így pedig Bessenyei sem Róma sem Görög classicust csak egyet sem értett, pedig azokat multhatatlanul kell azoknak érteni a' kik az ő elméjeket a' szép tudományoknak kies mezein kívánják legeltetni. Ő, tudni kívánó 's szerető elméjével mindeneket bé akart nyelni, és így az ő elméjének lombikjában sok emésztetlen nyers matéria maradt vala, melly mindenkör megtetszett abból, a' mit a' Közönség eleibe a' Literatura' határain belül, kitérgetett, hogy azt a' Horátz' mondása szerint: „Nonum prematur in annum” kilencz esztendőig nem emésztette. Bessenyei az ő írásaiban a' tisztaságra keveset figyelmeztet, a' nyelv' és grammatica' ráspojjával nem igen gondolt, és az egész froságában inkább csak termékeny író névre vágyakozott 's nézett, mint sem erre kérdésre: valjon az a' mit ír, jól és hejesen ki lesz e' simítva?

Mind ezen kifogások mellett is, a' mellyeket néki a' tudósok szemére vetnek, csak ugyan a' Magyar első költők közt nevezetes, híres, és a' Magyar Litteratura fíradhatatlan első restaurátorai közzül való férjfiú lesz és marad ő, kivált ha még azt is ide gondoljuk, hogy más, ojjan környülállások között középszerű elmével, soha sem hágott volna arra magas polczra a' hová ő csak a' természeti zseni által segítettén felkapaszkodott. Ha valaki apologiát vagy mentő írást akarna ebben a' tekintetben ő mellette írni: oh melly sok jeles mentségeket és megigazulásokat lehetne e' részben ő mellette felhozni! Bessenyei ojjan mezőn munkálkodott, a' mellyen ő előtte még senki előre nem dolgozott, vagy jeget nem tört: még akkor sok tövises és bogács kórók voltak a' Magyar Litteratura ösvényein szét szórva. Hanem éppen azon akadályokkal való küszdése, és nemes szíve' állandósága tették őtet az örök hírnek zöldellő babér koszorujára érdemessé, a' mellyre minden méltó, a' ki azt elvégezi a' mit Bessenyei elvégezett.

Még eddig Bessenyei a' legelső Magyar költők közzül való, és a' képzeleteknek 's poétai vagy költői termékeknek termékeny bőségekben senki őtet fejl nem haladta. Nagy volt igaz az ő fantáziája, de a' reguláság' határai között, az ő költeményes érzékei hejesek, és a' Magyar nyelvet igen jól tudta és igazán értette. – Bessenyei volt az első aki egy Magyar tudós társaságnak felállításának szükséges voltát közönséges hejen legelőbb

előgördítette vagy projektálta. Az ő velős és tudós okait ez eránt magában foglaló ilyen című munkáját: „Egy Magyar Társaság iránt való jámbor szándék” a híres Révai Miklós 1790-ben Bécsben kiadta.

Bessenyei, azon kívül, hogy más tudós nyelvekből nevezetesen francia és német Theológiákat is magyarra fordított, többnyire eredeti munkákat írt. Költeményes frásai jobbra szomorú játékok, a melyeket 1772-iktől fogva 1787-ig írkált u: m: Attila és Buda, Hunyadi László, Ágisz, és A' hármas vitézek vagy *Triumviratus Voltair szerint* – és még: az *Eszterházy vígasságok* 1772. Az ember' próbája Pópe szerint versben 1772; a Philosophus, egy komédia öt felvonásokban 1787-ben. Társaság 1777: Anyai oktatás 1777; Magyarság 1778; Hunyadi János' élete, és viselt dolgai, Bécs 1778. A' Holmi versben és prózában, Bécs 1779; a' Magyar néző; A' Természet' világa vagy a' józan okosság; Debreczennek siralma 1802; Az ember 1803; A' Bihari Remete, vagy a' világ így megyen 1804; Az értelemnek keresése a' világnak testében és határa annak esmeretében, a' Bihari Remetének második darabja 1806; Magyar Országnak törvényes állása 1804. németül is írt ilyen címűt *Geshichte der Einsamkeit*. Wien 1777 – és még *Die Amerikaner*.

Bessenyeinek említett és kinyomtatott munkáin kívül vannak még neki sok becses kéziratjai, de a' melyeket halála előtt kevésbé Sápí Sámuel református Predikátornak ojjan kérelemmel adott által, hogy azt az Ország Bibliothekáriusának, Brassói Müller Ferdinánd Úrnak küldje el a' Nemzeti Magyar Museum számára. Más becses kéziratjai pedig, a' melyeket olvasás' végett kiadott eltévedtek u: m: Római történetek; Sully Miniszter' élete; Dudásból lett Orvosdoktor.

Bessenyei magas termetű, sugár és szép férfitű volt. Gyönyörű szép kellemetes rózsa pirossága, barna haja és szép fekete szemei elragadó ingerrel bírtak. Az ő szép alkotású testének kellemei, a' gárdánál, egész Bécsben, sőt az Udvarnál is kedvessé tették az ő szeméjjét. Bessenyei maga is jól tudván azt, mennyi kellemekkel díszeskedik ő a' maga nemében mások felett, nagy gondja volt arra, hogy tiszta, csfnos, és kedveltető viselete, és öltözete által másokat fejlől muljon, és ő valóban az első rollét játszotta a' galánt vagy csfnos gavalérok között. Grász Bároné, egy igen pallérozott Udvari Dáma, ki nagy becsületben volt, az ő igen kedves barátnéja vala: a' híres Beleznay Generál pedig barátja, és valamikor ezen utolsónak, a' Magyar Ország Reformátusok' dolgaiban Bécsben ügyes baja volt, ezen fontos dolgokban mindég Bessenyeit választotta Ágensé. – Hanem nem volt kettőjük közt állandó és sokáig tartó a' barátság.

Bessenyei Bécsben mulatása' ideje alatt, apjainak vallásokról lemondott és Mária Theréziának kívánsága szerint 1779-ben Aug. 15-kén a' Károly templomában, a' Római Katholika hitet, a' Saltzburgi Herceg és Cardinalis kezeibe letette, a' ki maga szeméjjesen vitt hírt Bessenyeinek ezen cselekedetéről a' nagy Monarkhánának Schönbrunnba nagy örömmel. Ezen actus után Bessenyei a' Cs. K. bibliothekának Vice Custossává nevezetett ki. a' melly hívatalt 5 esztendőig nagy dícsérettel viselte. Végre a' lármás városi életre reá unván. Bécs 1784-ben végképen elhagyta; és csendes magánosság' s nyugalom után óhajtozván Berettyó Kovácsi jószágába, Bihar Vármegyébe Magyar Országra jött le. Ő ugyan itt közönséges hivatal és gond nélkül egészen a' tudományos gyönyörűség' kebelébe akart becsátkozni, de még is csak nem vetette meg Bihar Vármegyének ajánlását, a' ki őtet szolgabírói hivatallal megkínálván, azt felváltta, és ezt a' terhes hívatalt is nagy dícsérettel és szerénységgel viselte. A' Vármegyének közönséges gyűlésében mindég kedvet talált ő,

valamennyiszer a' Haza' javáért Szollott. Az ő Szolgabírói járásában minden rendelkezések és javallások, a' közönségnek és a' Státusnak javára czélozók, az éles elmének és érett ítéllettelnek béjegeivel ékeskedők voltak.

Bessenyei felette igen jó, egyenes és igaz szívű férjfiú volt, barátjai között víg jó kedvű. Hanem a' rozsa kötelekkel körül övedzett Hymennek világi édes örömeit, soha sem osztotta meg, valamely szerelmetes feleséggel. Bessenyei 1811-ben a' virágos holnapokban, nagy dícsérettel fojtatott pályafutásának végére jutván, és hosszú napiszámját elvégezvén le szállott az anya föld híves kebelébe csendes nyugalomra. Kívánsága szerint egy almafa alá temetődött arra helyre, a' melyet ő magának még életében jó előre, hosszú aluvása' helyéül kiválasztott. Világosan és nyilván meghagyta halálos ágyában, hogy ötlet minden legkisebb temetési pompától kiméljék meg. Ugyan azért ötlet csak közelebbi atyjai és baráti kísérték néma hallgatással gyászoló szívvel, sírjába. (*Nemzeti Plutárkus vagy A' Magyarországban és ahhoz tartozó Tartományokban élt Nevezetes Férjfiaknak Életleírásai. Hiteles kútökből merítették és kronológiai rendben előadták Kölesy Vincze Károly és Melzer Jakab. Negyedik darab. Pesten, Trattner János Tamás költésévével 's betűivel. 1816, 198–206.*)

*

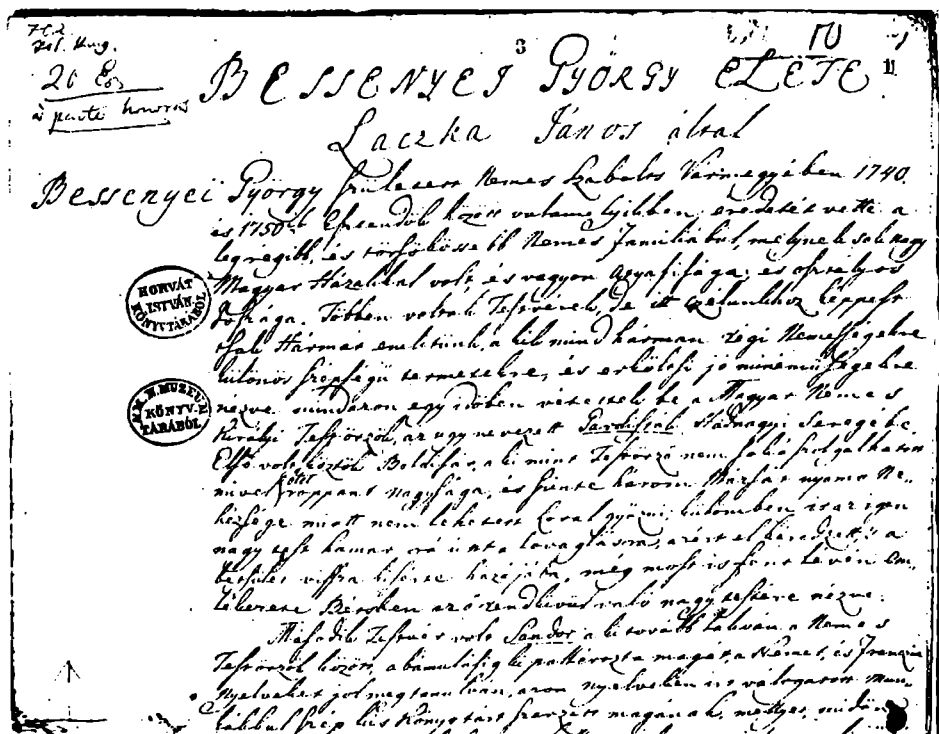
Laczka és a *Plutárkus* Bessenyei-életrajza egyaránt a német nyelvű nekrológ felépítését követi, de a két nagyjából egyforma terjedelmű szöveg tartalmilag bizonyos mértékig eltér egymástól. Kronológiailag nincs is kizárva, hogy a *Plutárkus* szerkesztői ismerhették az 1815. április 14-én Laczka által aláírt *Bessenyei György életé*-t, hiszen a *Plutárkus* IV. kötete egy év múlva jelent meg. A feltételezhető kapcsolat filológiai igazolásához vagy elvetéséhez azonban több adat lenne szükséges, mint a két évszám. Egyelőre maradjunk hát az összehasonlításnál. A *Plutárkus* részletesebben foglalkozik Bessenyei itthoni tanulmányaival, illetve azok megszakadásával, mint Laczka, akinél az által is objektívebb, hogy megemlíti műveltségének hiányosságait. Laczka előbb a három Bessenyei-fivért mutatja be, majd rögtön az iskola elhagyására és a testőrségben töltött évekre tér rá. Ő elsőként szól György természetéről, és csak azután nyelvtudásáról, olvasottságáról. Mindkét életrajz említést tesz néhány művéről, református ágensi tiszteréről, katolizálásáról, könyvtárosi kinevezéséről, majd a szolgálatból való kilépésről és hazatérésről. Egyaránt keveset szólnak itthoni utolsó éveiről és haláláról, bár a *Plutárkus* annyiban itt is részletesebb, hogy néhány sorban utal az író belső tulajdonságaira. Laczka János a *Magyar Kurír* nekrológiához hasonlóan a sírhely megjelölésekor pusztán fát említ. A *Hazai és Külföldi Tudósítások* és a német *Annales* megemlékezése kifejezetten almafát ír. (Kovács Sándor Iván – *I. m.*, 145. – arra utal: az almafa alá temetkezés óhaja ott van már a *Plutárkus* Barcsay-életrajzában, de Döbrentei Erdélyi Muzéumának 1814. évi kötetére hivatkozva testőrség-történetében idézi Barcsay Ábrahámról már Ballagi Aladár is.) Laczka és a *Plutárkus* abban mindenképpen megegyeznek, hogy kiemelik a lényeges eseményeket és kevés évszámról tudnak.

A hasonló felépítés és az egyezések azt valószínűsítik, hogy létezhetett egy életrajz, amely már Bessenyei György életében elkészült, vagy halála után rögtön ismertté vált. Az is elképzelhető, hogy Laczka folyamatosan figyelemmel kísérte az

író életét, esetleg a kéziratos életrajz előtt is voltak már feljegyzései. Az olyan típusú eltérések, mint fa – gyümölcsfa – almafa, azt is elképzelhetővé teszik, hogy szóbeli hagyomány is belejárt az nekrológok és a korai életrajzok Bessenyei eltemetésére vonatkozó állításaiba.

Ami az *Ungarische Plutarch* (IV, Pest, 1816, 276–287) német szövegét illeti, az mindenben megegyezik a magyarral, legfeljebb a nyelvi sajátosságok miatti, alig számottevő bővülés-rövidülés jellemző rájuk. A két szöveg tipográfiaiailag is azonos, ugyanott vannak a kiemelések és a bekezdések.

Megjegyezzük végezetül: ez a közlemény a miskolci egyetemi hallgató textológusok két nemzedékének együttműködéséből született: É. B. és K. I. a Laczka-szöveget rendezte sajtó alá, M. P. Zs. egyebek mellett az összevetéseket végezte el, Papp Éva a szövegszerkesztésben segített.

Laczka János Bessenyei-életrajzának első sora